

МАДАНИЯТ ЧОПРАҲАЛАРИ

ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ

CROSSROADS OF CULTURE

№2 (2019)

TOSHKENT-2019

Бош муҳаррир:

Юсупова Марина Римовна
санъатшунослик фанлари
номзоди, доцент

Главный редактор:

Юсупова Марина Римовна
кандидат искусствоведения,
доцент

Chief Editor:

Yusupova Marina Rimovna
candidate of art science, assistant
professor

Масъул котиб:

Маматқосимов Жаҳонгир
Абиркулович - доцент

Ответственный секретарь:

Маматқосимов Джаҳонгир
Абиркулович - доцент

Executive Secretary:

Mamatkasimov Jakhongir
Abirkulovich - assistant professor

Таҳрир ҳайъати:

Баяндиёв Тешавой Баяндиёвич
- санъатшунослик фанлари
доктори, профессор

Редакционная коллегия:

Баяндиёв Тешавой Баяндиёвич
- доктор искусствоведения,
профессор

Editorial team:

Bayandiev Teshavoy
Bayandievich - Doctor of Arts,
Professor

Маврулов Абдухалил
Абдулхаевич - тарих фанлари
доктори, профессор

Маврулов Абдухалил
Абдулхаевич - доктор
исторических наук, профессор

Mavrulov Abdukhalil
Abdulkhavovich - Doctor of
Historical Sciences, Professor

Иброҳимов Оқилхон Акбарович
- санъатшунослик фанлари
доктори, профессор

Иброҳимов Оқилхон Акбарович
- доктор искусствоведения,
профессор

Ibrokhimov Okilkhon
Akbarovich - Doctor of Arts,
Professor

Исакулова Нилуфар
Жаникуловна - педагогика
фанлари доктори, профессор

Исакулова Нилуфар
Жаникуловна - доктор
педагогических наук,
профессор

Isakulova Nilufar Zhanikulovna -
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor

Нишонбоева Кундузхон
Вахобовна - тарих фанлари
номзоди, доцент

Нишонбоева Кундузхон
Вахобовна - кандидат
исторических наук, доцент

Nishonboeva Kunduzkhon
Vakhobovna - candidate of
historical sciences, assistant
professor

Хайтматова Сабохат
Агзамовна - санъатшунослик
фанлари номзоди, доцент

Хайтматова Сабохат
Агзамовна - кандидат
искусствоведения, доцент

Khaymatova Sabokhat
Agzamovna - candidate of art
science, assistant professor

Худоев Гани Муҳаммадович -
санъатшунослик фанлари
бўйича фалсафа доктори,
доцент

Худоев Гани Муҳаммадович -
доктор философских наук в
области по искусствоведению,
доцент

Khudoev Gani Muhammadovich
- Doctor of Philosophy (PhD)
in the field of art sciences,
assistant professor

Турсунметова Робия Абдулла
қизи - PhD таянч докторант

Турсунметова Робия Абдулла
қизи - PhD докторант

Tursunmetova Robiya Abdulla
qizi - PhD researcher

Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

1. Нишонбоева Кундуз Вахобовна. ЗАМОНАВИЙ ТРАНСФОРМАЦИОН ЖАРАЁНЛАР ВА ЎЗБЕКИСТОНДА МАДАНИЯТЛАРАРО ҲАМКОРЛИКНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ.....	4
2. Носирова Адиба Мансуровна. САҲНА НУТҚИ МЕТОДОЛОГИЯСИ ВА ПЕДАГОГИКАСИНИНГ ТАДРИЖИЙ ОМИЛЛАРИ.....	13
3. Юсупова Марина Римовна. ЗНАЧЕНИЕ БИОМЕХАНИКИ МЕЙЕРХОЛЬДА В ПОДГОТОВКЕ СОВРЕМЕННОГО АКТЕРА.....	21
4. Маматқосимов Жаҳонгир Абиркулович. КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИДА НОМОДДИЙ МАДАНИЙ МЕРОСНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....	28
5. Мамажонов Дилшод, Кадиров Буривой. ТЕНДЕНЦИИ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА В 1950-1980 ГОДЫ И ИХ ПОСЛЕДСТВИЯ.....	34
6. Давлатов Ойбек Ғаниевич. МАРКАЗИЙ ОСИЁ МИНИАТЮРА САНЪАТИ ШАКЛЛАНИШНИНГ ТАРИХИЙ-ИЖТИМОИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ.....	40
7. Аҳмедова Ойгул Махамдалиевна. ХАЛҚ ТАҚВИМИНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ ТАРИХИДА МИФОЛОГИК ҚАРАШЛАР.....	46
8. Курбанова Нигора Рахимжановна. РОЛЬ ИЗУЧЕНИЯ ПСИХОЛОГИИ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСТВА.....	50
9. Алимджанова Нодира Абдугапаровна. ЎЗБЕК МУСИҚА МАДАНИЯТИ РИВОЖИ ТАРИХИГА БИР НАЗАР.....	56
10. Каримов Бобур. МУСИҚАЛИ ТЕАТР АКТЁРЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШДА ЭЪТИБОР ҚАРАТИЛИШИ ЛОЗИМ БЎЛГАН ОМИЛЛАР.....	62

МАДАНИЯТ ЧОРРАҲАЛАРИ ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ CROSSROADS OF CULTURE

Аҳмедова Ойгул Махамдалиевна

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти профессори в.б.
филология фанлари номзоди

ХАЛҚ ТАҚВИМИНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ ТАРИХИДА МИФОЛОГИК ҚАРАШЛАР

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-0737-2019-2-7>

АННОТАЦИЯ

Мақолада фольклоршунос олимларимизнинг номоддий маданий мероснинг табиат ва коинотга оид билим, урф-одатларга билвосита ва бевосита тааллуқли илмий изланишлари назарий жиҳатдан ўрганилган.

Калит сўзлар: номоддий маданий мерос, фольклор, урф-одат, эътиқод, табиат, коинот.

Ахмедова Ойгуль Махамдалиевна

и.о. профессора Государственного института искусств и культуры
Узбекистана, кандидат филологических наук

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ СООБРАЖЕНИЯ В ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НАРОДНОГО КАЛЕНДАРЯ

АННОТАЦИЯ

В статье теоретически рассматривается изыскания ученых фольклороведов относящиеся природе и вселенной нематериального культурного наследия и научные изыскания непосредственно и опосредственно связанные с обычаями народа.

Ключевые слова. нематериального культурного наследия, фольклор, обычай и привычки, вера, природа, вселения.

Akhmedova Oygul Makhamadaliyeva

Acting professor of Uzbekistan State Institute of arts and culture,
candidate of philological sciences

MYTHOLOGICAL CONSIDERATIONS IN THE HISTORY OF THE ORIGIN OF THE PEOPLE'S CALENDAR

ANNOTATION

The article deals with theoretical analyses of folklore learning scientists scientific searches on knowledge and traditions belonging to the nature and universe of intangible cultural heritage.

Key words: intangible cultural heritage, folklore, tradition, belief, nature, universe, calendar.

Халқнинг табиат ва коинотга оид билим ва кўникмалари аксарият ҳолларда жонли тил орқали - оғзаки йўсинда авлодлар оша яшаб келган.

Жаҳондаги барча мавсумий маросимлар, - маҳаллий хусусиятга эга бўладими, халқаро миқёс касб этадими, - аввало, йил фассларини, ҳафталарини аниқловчи, уларнинг хусусиятларини белгилаб берувчи вақт ҳисоби - тақвимларга асосланади.

"Ўзбек халқ тақвими ва мифологик афсоналар" (1994) китоби муаллифи - филология фанлари доктори, профессор М.Жўраев қадимги аждоқларимизнинг анъанавий вақт ҳисоби - халқ тақвими ҳаётий ҳодисаларга - қуёш ва ой ҳаракати, юлдузлар ҳолатига мувофиқ равишда яратилганлигини баён этган.

Олим эслатиб ўтадики: аждоқларимиз само жисмларининг вақтнинг маълум бир даврлари - ойда, ҳафтада, ҳатто маълум бир кунда ердаги ҳаётга ўзига хос таъсир кўрсатишини обдон англаганлар, фасллар, чилла, ой, ҳафталарда табиатда кечадиган ўзгаришлар, ўсимликлар ва жониворлар ҳолатига таъсиридаги барқарор такрорланишларни - қонуниятларни уққанлар. Одамларнинг салоҳияти, кузатиш ва умумлаштириш қобилияти бир хил бўлмаган.

Осмон ёритқичларининг маълум бир вақтдаги ҳаракати, ҳолати билан ердаги барқарор, баъзан истисно тарзидаги сабабий ўзгаришларни пухта ўзлаштирган тажрибакорлар деҳқончилик ва чорвачиликда келгусида кечадиган ҳодисаларни аввалдан айта олганлар. Шундай билимдонлар - ҳисобдонларнинг билимлари туфайли аждоқларимиз табиат ҳодисалари офатидан сақланиш, улардан ўз манфаатлари йўлида маълум даражада фойдаланиш имконига эга бўлганлар.

Муаллиф халқ тақвими келиб чиқишининг тарихий-мифологик, ҳаётий асосларини, у билан боғлиқ урф-одат, маросим, амалий ҳаракатларнинг сабабларини излаб, аниқлаган. Аждоқларимиз қадимдан фазо билан замин ҳаёти ўртасида мустаҳкам боғлиқлик мавжудлигини идрок этиб, уни асотирлар, афсоналар, эртақлар, кўшиқларда бадиий ифода этганларини мисоллар билан кўрсатган [1].

Профессор М.Жўраевнинг яна бир китоби "Наврўз байрами" (2009) халқимизнинг бу улуғ кун билан боғлиқ қарашлар ҳақида маълумот беради. Наврўзга бевосита тарзда, бойчечак, қизил гул, сумалак сайлларини таҳлил этади. Сумалак ҳақидаги афсоналар кўп ва уларда исломгача бўлган қарашлар

ҳам, исломий қатламлар ҳам мавжуд. Туб моҳиятни аниқлаш ниятида муаллиф "сумалак" сўзининг этимологик маъносига алоҳида тўхталади.

Маҳмуд Кошғарий, зардуштшунос Мери Бойс фикрларига таяниб, "сумалак" қадимги туркий сўз бўлиб, у "арпа ёки буғдой маъносини англатади ва сумалак муқаддас таом", деган хулосага келади. Олимнинг хулосасига кўра, Наврўз ва сумалак пишириш удуми ўлиб тирилувчи табиат ҳақидаги кўҳна эътиқодий қарашлар натижасидир. У қиёс учун - қадимги Мисрдаги Осирис, Финикиядаги Адонис, Юнонистондаги Дионис ҳақидаги тасаввурлар ва улар билан боғлиқ урф-одат, маросимларни келтиргани ҳам ўринли бўлиб, халқимизнинг Наврўз ҳақидаги қарашлари тарихи қардошларимиз мифологик тафаккури билан бевосита, турли жаҳон халқлари эътиқодлари, умуминсоний қадриятлар билан билвосита боғлиқлигини аён қилади.

Китобда сумалак ҳақидаги афсоналар, у билан боғлиқ урф-одатлар, уларнинг келиб чиқиши, "сумалак бевити" кўшиқлари тўғрисида фикр билдиради. Сумалак маросими билан боғлиқ "Ашшадарози" номли халқ ўйини таҳлил этилади. Ўйин номидаги "аша" сўзи "Авесто"да учраши ва у ҳақиқат, эзгулик, ҳалоллик маъноларини ифодалашни, олов ва қуёш ҳомийси, эзгулик илоҳаси, ҳосилдорлик рамзи, Ахура Мазданинг қизи Ашани англатиши ҳақида ёзади.

Муаллиф анъанавий кўпқари ўйини ҳақида кузатишлар олиб борар экан, уни Маҳмуд Кошғарийнинг "Девону луғотит турк" асаридаги қиш билан ёз мунозарасига қиёслайди, қадимги Хитой солномачилари томонидан битилган "Тан сулоласининг тарихи"даги маълумотларга асосланиб, бир одатни келтиради. Бу одатга кўра, қадимги Фарғонада Наврўз кунини эл икки тарафга бўлиниб, ҳар томондан биттадан жасур, ботир, моҳир қиличбоз ўртага тушиб, жанг бошлар экан. Бу жангдаги тарафларни ҳосилдорлик ва қурғоқчилик тимсоли деб талқин қилар экан, шу одат кўпқари ўйинининг тарихий асосларидан бири бўлса керак, деган фикрни олға суради олим.

"Дастлаб йилбошида ижро этиладиган рамзий ўйин ҳисобланадиган кўпқари, - деб ёзади у, - кейинчалик ўзининг муқаддас анъана сифатидаги аҳамиятини йўқотган ҳамда халқимизнинг барча байрам ва ҳайитлари, тўй-ҳашамларининг томоша унсурига айланиб кетган. "Кўпқари" сўзи ҳам аслида "кўкбўри" бўлиб, қадимги туркийлар орасида мўътабар саналган жонзот сифатида эъзозланган бўри ҳақидаги тасаввурларга боғлиқдир. Чунки туркий қавмлар афсоналарига кўра, Ўғузхон кўкбўри билан учрашиб, деҳқончилик, чорвачилик ва хунармандчиликни ўрганиб, фаровонликка эришган кун йилбоши қилингани учун ўша байрамнинг рамзий ўйинларидан бирини ҳам муқаддас жонивор номи билан "кўкбўри" деб аташган" [1, Б. 153].

Муаллиф ўрни-ўрни билан туркий халқлардан бошқа жаҳон халқлари тақвимларининг келиб чиқиши тарихига ҳам қиёсий тўхталган ва улар ўртасидаги умумий жиҳатларни кўра олганки, бу академик В.М.Жирмунскийнинг тарихан бир-биридан беҳабар бўлган халқлар ижодидаги умумийликлар тараққиётнинг маълум бир босқичида ижтимоий, тарихий-фольклорий жараёнларнинг яқинлигидан келиб чиққан, деган хулосасини яна бир бор тасдиқлайди.

Халқимизнинг қадимий эътиқод ва маросимлари замиридаги табиатга ва коинотга оид билим ва урф-одатлар моҳиятидаги ҳаётий ҳикматлар ҳам ҳозирги авлодлар томонидан тобора теранроқ ва ҳар тарафлама илмий ўрганилиши, ҳеч шубҳасиз, хайрли ишдир.

Фалакшунос С.Азизов "Наврӯз юлдузи" мақоласида халқимизнинг коинот ҳақидаги қадимий тасавурлари пухта тажриба ва теран билимга, тақвимларга асос бўлувчи аниқ хулосаларга эга эканини назарда тутган ҳолда "Авесто"нинг "Саккизинчи яшт" ("Тиштр яшт") қисми Катта ит юлдуз туркумининг "порлоқ юлдузи" Сириус билан қиёсланадиган Тиштиря юлдузини тарифлашга бағишлангани, Маҳмуд Кошғарий "Девону луғотит турк" асаридаги бир тўртликда тасвирланган "ёруғ юлдуз" Тиштиря аслида Сириус ва Сотис номли юлдузнинг айнан ўзи эканини далиллайди:

*Кулди баҳорнинг юзи,
Оқти сел эриб музи.
Чиқти ёруғ юлдузи,
Тингла сўзим кулгусиз.*

Шундай қилиб, муаллиф Сириуснинг Марказий Осиёда баҳордаги гелиактик чиқиши милоддан аввалги 5-минг йилликда бўлганини, яъни бу воқеа Қадимги Мисрдагидан 2 минг йил аввал, яъни етти минг йил аввал кузатилганини аниқлайди [2, Б.8-9].

Демак, шу тариқа "Авесто" ва "Девону луғотит турк"даги коинот билан боғлиқ билмилар бадиий ифодаси замиридаги мазмунни тобора чуқурроқ англаш имкониятига эга бўламиз.

С.Азизовнинг "Қуёш йўли - зодиак" [3] мақоласида тақвимлар асосида ҳамиша ҳаракатдаги коинотнинг ўзгаришлари доимий эътиборда бўлиши лозимлиги, баҳорги тенгкунлик нуқтаси силжиши ҳодисасининг моҳияти баён этилади. Муаллиф эклиптиканинг ўзига хос нуқталари Қуёшнинг ёзги ва қишки турғунлиги ҳамда кузги ва баҳорги тенгкунлик милоднинг бошида қуйидаги зодикал туркумларда, яни ёзги қуёш турғунлиги - Саратонда, қишки қуёш турғунлиги - Жадийда, баҳорги тенгкунлик - Ҳамалд, кузги тенгкунлик - Мезонда жойлашганини, вақт ўтиши билан эклиптиканинг бу муҳим нуқталари бошқа зодикал юлдуз туркумларидан: ёзги Қуёш турғунлиги - Жавзодан, қишки Қуёш турғунлиги - Қавсдан, баҳорги тенгкунлик - Ҳутдан, кузги тенгкунлик - Сунбуладан жой олганини эслатади. Лекин йил фасллари ҳануз қадимгидек: баҳор - 21 мартда, ёз - 22 июнда, куз - 22 сентябрь, қиш эса - 22 декабрда киришини уқтиради.

"Бу фасл саналари фалакий қонунлар асосида даврлар давомида бир кун кейинлаб ёки илгарилаб туради", дейди [3, Б.40] ва шу жараёнда юзага келадиган, огоҳлик билан ечим танлашни талаб этадиган ҳолатлардан хабардор этадики, бундай маърифий шарҳ кенг омма учун ниҳоятда фойдалидир.

Табиат ва коинотга оид билим ва урф-одатлар - фольклор бадиий замирида безавол ва бардавом қадриятлар сифатида яшаб келар экан, қачондан бошлангани олис тарих қаърларида яширин бўлиб қолган бу тадрижнинг нурли зуҳурлари янги авлоднинг улардан бохабарлигида - уларни ўз ўрнида қўллашида ҳам намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Жўраев М. Ўзбек халқ тақвими ва мифологик афсоналар. 1994.
2. Азизов С. Наврӯз юлдузи. // Соғлом авлод учун, 2005, 3-сон, 8-9-бет.
3. Азизов С. Қуёш йўли - зодиак. // Соғлом авлод учун, 2002, 11-сон, 38-40-бет.

МАДАНИЯТ ЧОРРАҲАЛАРИ

ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ

CROSSROADS OF CULTURE

№2 (2019)

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темуր пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000